

COODARBEŞİM DESTANININ VARYANTLARI

Cıldız ALİMOVA*

ÖZET

Türk destancılık geleneğinde önemli bir yere sahip olan Kırgız Türklerinin, başta Manas Destanı olmak üzere bütün destanlarında, kahramanların yaptıkları mücadeleler aksettirilmiştir. Kırgız destanlarında genellikle, bahadır bir babanın mücadelesini bahadır oğlu ya da bahadır kızı devam ettirerek vatanını düşmanlardan korumaktadır. Böylelikle destan, genellikle birden fazla daireden oluşmaktadır. Bu tür destanların başında Manas gelmektedir. Manas'ın mücadelesini, Manas öldükten sonra oğlu Semetey, ondan sonra da torunu Seytek devam ettirir. Er Töştük Destanının ikinci dairesini ise Coodarbeşim Destanı teşkil etmektedir. Destanda Coodarbeşim, babası Er Töştük'ün bir zamanlar yapamadığı işleri yapmak üzere yola çıkar ve çeşitli maceralar yaşayarak evine, doğduğu yere döner.

Er Töştük Destan dairesinin ikinci halkası olması nedeniyle Kırgız Destan Geleneği içinde ayrı bir yere sahip olan Coodarbeşim Destanı, Kırgız Türklerinin önemli destanlarından biri olarak halk arasında hem masal (cöö comok) hem destan şeklinde söylenip gelmiştir. Bu çalışmada Coodarbeşim Destanının Oruzbay Urmanbetov, Abdikerim Asan ve Kalça Surançiyev'in varyantları üzerinde durulmuştur. Varyantların nasıl ve ne zaman derlendiği ya da yazıya geçirildiği ile ilgili ve anlatıcılar hakkında bilgiler verilmiştir. Her varyantın tek tek özetleri verilerek karşılaştırma yapılmıştır. Destanın tüm varyantlarında yer alan aynı veya farklı kahramanlar, olayın geçtiği mekânlar, başkahraman Coodarbeşim'in gurbete çıkma sebebi, kahramanın karşılaştığı engeller, sınavdan geçmesi, kahramanın evliliği gibi epizotlar karşılaştırılmış ve varyantların farklılık ve benzerlikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Coodarbeşim, Er Töştük, destan

VARIANTS OF ZHOODARBESHIM EPIC

ABSTRACT

The given article describes heroic deeds and struggles of heroes of the Kyrgyz-Turkic oral epic tradition, which plays an important role, including all the epics, especially the heroes of the great Manas epic. Generally speaking, in Kyrgyz epics usually a son or a daughter of an epical hero continues his deeds and protects their homeland from enemies. Thus, the epic work is usually composed of more than one logical circle or in other words logical assembly of components. And the

* Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, El-mek: cildizalimova@yahoo.com.tr

epic Manas dwell upon the roots of such epic works. Semetei, the son of Manas, followed his father's footsteps - he struggles and continues heroic deeds of his father, and later on his grandson Seytek, the son of Semetei, protects his land from enemies' menace. The second circle of epic Er Toshtuk represents the epic Zhoodarbeshim. In this epic the main hero - Zhoodarbeshim goes for a long adventurous trip to accomplish his father's deeds and safely returns to his Motherland. As Zhoodarbeshim Epic is the second part of Er Toshtuk, it plays a unique role in the Kyrgyz-Turkic Epic Tradition and it is narrated both - as a fairy tale (oral fairy tale), and as folk epic work as well.

The analysis is done on the basis of variants of epic work Zhoodarbeshim written by Oruzbay Urmanbetov, Abdykerim Asan and Kalcha Suranchiyev. Information about narrators, on how and when the variants were written and compiled, were given as well. Summaries were done due to detailed comparative linguistic analysis of chosen variants . The differences and similarities of the epic heroes, places, where the events and struggles took place, the reason why Zhoodarbeshim, the main hero of epic, went abroad, obstacles and trials he encounters, such as marriage ceremony and others, were compared in all variants, and the differences and similarities of the variants were given on the basis of the thorough linguistic analysis of episodes.

Key Words: Kyrgyz, Zhoodarbeshim, Er Toshtuk, epic

GİRİŞ

Türk destancılık geleneğinde önemli bir yere sahip olan Kırgız Türklerinin, başta Manas Destanı olmak üzere bütün destanlarında, kahramanların yaptıkları mücadeleler aksettirilmiştir. Kırgız destanlarında genellikle, bahadır bir babanın mücadelesini bahadır oğlu ya da bahadır kızı devam ettirerek vatanını düşmanlardan korumakta, babalarının yapamadıkları işleri yapmakta veya düşman tarafından öldürülen babalarının intikamlarını alarak dağılan halkı bir bayrak altında toplamaktadırlar. Böylelikle destan, genellikle birden fazla daireden oluşmaktadır. Bu tür destanların başında Manas Destanı gelmektedir. Manas'ın mücadelesini, Manas öldükten sonra oğlu Semetey, ondan sonra torunu Seytek ve daha sonra da diğer torunları devam ettirir. Kurmanbek'in devamı Seyitbek ve bunun devamı da Şırdakbek'tir. Er Töştük Destanının ikinci dairesini ise Coodarbeşim teşkil etmektedir. Destanda Coodarbeşim, babası Er Töştük'ün bir zamanlar yapamadığı işleri yapmak üzere yola çıkar ve babası gibi çeşitli maceralar yaşayarak yurduna döner.

Er Töştük Destan dairesinin ikinci halkası olması nedeniyle Kırgız Destan Geleneği içinde ayrı bir yere sahip olan Coodarbeşim Destanı, Kırgız Türklerinin önemli destanlarından biri olarak halk arasında hem masal (cöö comok) hem destan şeklinde söylenip gelmiştir. Coodarbeşim Destanı, ancak 1940'lı yıllardan sonra derlenmeye başlamıştır. Bugün Coodarbeşim Destanının üç varyantı vardır ve bu üç varyant, Bişkek'te 1997 yılında El Adabiyatı serisinin 3. cildinde yayımlanarak tanıtılmıştır. İki varyant (Oruzbay Urmanbetov'un ve Abdikerim Asan'ın varyantı) manzum, biri (Kalça Suranchiyev'in) nesir ağırlıklı nazım-nesir karışıktır (Coodarbeşim 1997).

Coodarbeşim Destanı, her ne kadar Er Töştük Destanının devamı olsa da Er Töştük kadar bu destan üzerinde çalışma yapılmamıştır. Eser üzerinde sadece iki yüksek lisans çalışması vardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Er Töştük'ün varyantlarında Coodarbeşim'in doğumundan bahsedilmemiş olmasına karşılık, Coodarbeşim'in tüm varyantlarında, yaşlanan Er Töştük'ün Coodarbeşim adlı bir oğlu olduğundan bahsedilmektedir. Genellikle Er Töştük'le ilgili çalışmalarda sadece Er Töştük'ün peri kızı Aysalkın'dan Bokmurun adlı bir oğlu olduğundan söz edilmektedir (Sawyer 1995, 274).

Coodarbeşim Destanı hakkında ilk kez Cürsün Subanbekov, 1963 yılında yayımlanan "*Kırgız Elinin Baatırdık Kence Eposu*" (Kırgızların Kahramanlık Küçük Destanı) adlı kitabında Er Töştük Destanının, Kalça Surançiyev'in varyantından söz ederken Coodarbeşim Destanının üzerinde kısaca durmuş ve destanla ilgili fikirler beyan etmiştir. Ona göre Kalça Surançiyev'in varyantının diğer varyantlardan farkı, Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim hakkında ayrı bir bölümün olmasıdır. Coodarbeşim'in bir destan değil de, bir masaldan (ukmuştuu comok) ibaret olduğunu ve bu masalın anlatıcı tarafından geliştirilerek destan haline getirildiğini söyler (Subanbekov 1963, 30-32). Coodarbeşim üzerinde daha sonra araştırma yapanlar C. Subanbekov'un bu iddialarına katılmayarak onu eleştirirler. C. Subanbekov'un Coodarbeşim'i ayrı bir destan olarak kabul etmemesinin sebebi olarak onun Coodarbeşim'in diğer varyantlarından haberdar olmaması gösterilebilir.

1971'de ilk kez yayımlanan Coodarbeşim ve Seyitbek Destanlarına önsöz yazan Saparbek Zakirov da kısaca Coodarbeşim Destanı üzerinde durur. O, destanın bütün varyantları ve anlatıcıları hakkında bilgi vermekle kalmayıp varyantları da karşılaştırır. Destandaki bazı mısraların Er Töştük'teki mısraların aynısı olduğunu ve Er Töştük'teki bazı olağanüstü olaylara Coodarbeşim'de devam edildiğini söyleyerek yukarıda değinilen C. Subanbekov'un fikrini eleştirir. S. Zakirov, C. Subanbekov'un o şekilde düşünmesinin sebepleri olarak; onun her şeyden önce halk bilimi ürünlerinin sürekli gelişmekte olduğunu dikkate almadığını ve ikinci olarak da Coodarbeşim'in diğer varyantlarından haberdar olmayışını göstermektedir. Zakirov, daha çok Coodarbeşim'in masal değil de bir destan olduğunu kanıtlamak için çalışmış ve Coodarbeşim'den alıntılar vererek Er Töştük ile olan bağlantılarını göstermiştir. Yazar, Coodarbeşim Destanının olay örgüsünün Er Töştük Destanındaki kadar güzel olduğunu söyler. Ayrıca diğer "kence epos" dediğimiz destanların çoğundan hacmi bakımından da bir hayli büyük olduğunu belirtmiştir. Ona göre Coodarbeşim'in varyantlarından O. Urmanbetov'un varyantı en ilginç olanıdır (Coodarbeşim, Seyitbek 1971 3-7).

"*Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki*"nde (Kırgızların Halk Bilimi Ürünlerinin Tarihi) "İncelenmeyen Epik Eserler" adlı bölümde "Er Soltonoy", "Şırdakbek", "Karaç Kökül", "Calayır Calgız" ve "Karaç Döö" adlı destanlarla birlikte Coodarbeşim Destanı üzerinde de durulmuştur (Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki 1973, 581-585). Fakat bu "İncelenmeyen Epik Eserler" bölümünü de S. Zakirov yazdığı için, 1971'de yayımlanan ve yukarıda bahsedilen "Coodarbeşim ve Seyitbek" kitabının önsözünden farklı değildir.

1997 yılında "El Adabiyatı" serisinin 3. cildinde Coodarbeşim'in üç varyantı yayımlanır. Kitabın önsözünü yazan Keneş Kırbaşev, destanın varyantları ve anlatıcıları hakkında, yukarıdaki bilgilere göre, daha geniş bilgiler verir. Fakat destanın C. Mayrıkov anlatması üzerinde dururken S. Zakirov'un yazdıklarından fazla bir şey eklemeyiz. Kitapta daha önce bilinmeyen ve Doğu Türkistan Kırgızlarının anlatması olan Abdikerim Asan'ın varyantı yayımlanmıştır. K. Kırbaşev, Abdikerim Asan ile O. Urmanbetov'un varyantlarının kısaca özetlerini vermiş ve varyantların aynı olay örgüsüne sahip olduğunu vurgulamıştır (Coodarbeşim 1997, 5-12).

2002'de yayımlanan Kırgız Edebiyatı Tarihinin 3. cildinde Coodarbeşim Destanı ile ilgili bilgi verilmiştir. Coodarbeşim ile ilgili bölümü K. Kırbaşev yazdığı için bunda da "El Adabiyatı" serisinin 3. cildinde verilen bilgilerden farklı bir bilgiye rastlanmamıştır (Kırgız Adabiyatının Tarihi 2002, 80-88).

Turkish Studies

2006 yılında Cıldız Alimova, “Coodarbeşim Destanı (Dil ve Üslup İncelemesi)” adıyla yüksek lisans tezi hazırlar. Tezde Coodarbeşim Destanının Oruzbay Urmanbetov’un varyantı ele alınmış, çalışmada destanın varyantları, destanla ilgili o güne kadarki yapılmış çalışmalar, destanın dili, üslubu, destanın motif ve epizot incelemesi üzerinde durulmuştur. Son olarak destanın Türkiye Türkçesine aktarılması verilmiştir.

2009’da ise Meder Saliyev, “Coodarbeşim Destanı (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin)” adlı yüksek lisans tezi hazırlar. Tezde destan ses ve şekil bilgisi açısından incelenmeye alınmış ve destanın Türkiye Türkçesine aktarılması ve dizin verilmiştir. Destan dil açısından incelendiği için tezde halk bilimiyle ilgili yeni görüş ve bilgi yer almamıştır. Sadece Oruzbay Urmanbetov’un varyantı incelendiğinden dolayı bu varyantın özeti ve Coodarbeşim Destanı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Kalça Surançiyev’in Varyantı

Destanı ilk kez, Manas’tan başlayarak birçok destanı derleyen İbrayım Abdrahmanov, Kalça Surançiyev’den 1940’ta Er Töştük ile birlikte derlemiştir. Fakat Kalça Surançiyev’in destanı kimden öğrendiği ya da duyduğu ile ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir.

Kalça Surançiyev’in varyantı, diğer varyantlardan epeyce kısadır. Varyant, masallaştırılarak daha çok nesir şeklinde ve bazı yerlerinde kalıplaşmış destan mısraları kullanılarak anlatılmaktadır. Aynı durum Kalça Surançiyev’in Er Töştük varyantında da görülmektedir. Destanın bu varyantında, Coodarbeşim, Ak Arkar’ı aramak için yola çıkmıştır. Coodarbeşim, önce dedesinin yanına gelir ve Kılkara’yı dedesinden gizlice alarak yola çıkar. Yolda gelirken ikisine ok saplayan Canaalı’yı atın verdiği bilgiler sayesinde öldürür ve onun hanımı olan Er Dannagan’ın kızı Elebes’le evlenir. Tekrar Arkar’ı aramaya devam eder. Sonunda Arkar’ı bularak öldürür. Orada Nurperi’yle karşılaşır ve onunla da evlenir. Evlerine döndüklerinde, Nurperi’nin babası Nurkan’ın hizmet etmeleri için verdiği iki köle hasta numarası yaparak, kolayca bulunmayan çiçeği bulmak üzere Coodarbeşim’i yollarlar. Coodarbeşim, yolda cadıya (Celmoguz) rastlar ve cadı annesinin akrabasıdır. Bu sebepten dolayı cadı onu öldürmez. Çiçeğe, gölde yüzen peri kızlarının güvercin kılıklarını alarak ulaşır. Daha sonra Nurperi’yle evine dönerken yolda karşılaştıkları bir adam, babası Töştük’ü, Borombay bahadırın esir aldığını söyler. Gidip Borombay’ı öldürür ve tekrar hanımlarının yanına döner. Ancak dedesinin düşmanın elinde esir olduğu haberini alır. Dedesini kurtardıktan sonra kayınbabasının esir düştüğü haberini duyar. Gidip kayınbabasını ve son olarak hanımlarını kurtararak düşmanları yok eder. Evine dönen Coodarbeşim, iki hanımından iki oğlu olduğunu öğrenir. Sonra onları da alıp yurduna döner. Kalça Surançiyev’in varyantının kısaca özeti böyledir.

Kalça Surançiyev’in varyantının anlatma şekli çok farklıdır. Çünkü bu varyantta destana has zaman, mekân, aile tanıtımı ve kahramanın doğumu gibi epizotlar yoktur. Kalça Surançiyev, Coodarbeşim’den önce Er Töştük Destanını anlattığından Coodarbeşim’i anlatırken ortak epizotlar üzerinde durmayı gerekli görmemiştir, denilebilir. Bu varyantta Töştük evine döndüğünde, babası ve Kenceke onu tanıyamazlar. Ancak sırtındaki beni görünce tanırlar. Sonra Kenceke hamile kalır ve bir oğul dünyaya getirir. Toy düzenleyip çocuğun adını Coodarbeşim koyarlar ve mutlu bir hayat sürerler. Burada vurgulanmak istenen diğer bir husus da Kalça Surançiyev’in Coodarbeşim varyantında giriş, gelişme ve bitiş gibi formelleri kullanmamış olmasıdır. Varyant, Kenceke ile Coodarbeşim’in diyaloglarıyla başlamakta ve bu diyalogdan kahramanın yolculuğa çıkacağı anlaşılmaktadır. Fakat kahramanın yolculuğa ne sebepten çıkacağı hakkında bilgi verilmemiştir. Oysaki Oruzbay Urmanbetov’un ve Abdikerim Asan’ın varyantlarında Coodarbeşim’in yolculuğa çıkacağı daha önceden bellidir. Bu yüzden kahraman gidip annesiyle görüşmektedir. Kahramanın

Turkish Studies

Arkar'ı aramak için yolculuğa çıkması, ancak dedesinin yanından ayrılınca belli olmaktadır. Varyantta geçiş formelleri olmadığı için kahramanın bir sonraki olay yerine nasıl geldiği anlaşılmamaktadır. Bir olay anlatılırken birdenbire ikinci olay başlamaktadır. Örneğin, Coodarbeşim, kayınbabasını düşmanların elinden kurtarıp gelirken bir bahadırdan iki hanımının esir aldığını duyar. Kalkara'nın yardımıyla düşmanı yener ve hanımlarını kurtarır. O sırada Coodarbeşim'in aksakallı bir adam olduğu ve iki hanımından iki oğlu olduğundan bahsedilmektedir. Burada anlatıcı bir önceki olayla sonraki olayın arasında bağlantı kuramamıştır.

Varyantta fazlasıyla abartılı bir şekilde anlatılan yerler de vardır. Örneğin, Coodarbeşim, yolculuğa "it köynöğü moynunda" iken (kırk günlük bebek iken) çıkmaktadır. Diğer varyantlarda olduğu gibi Coodarbeşim bu varyantta da önce dedesinin yanına gitmekte ve aksakallı adam olarak evine dönmektedir. Varyanttaki bazı olayların gelişimi ve bazı kahramanların isimleri Abdikerim Asan'ın varyantıyla aynıdır. İki varyantta da dedesinin ismi Oruskan'dır ve Kalkara'yı dedesinden almaktadır. Kalça Surançiyev'in varyantında ise Coodarbeşim, dedesinden çalarak atına sahip olur. Her ikisinde de Celmoguz Kenceke'nin akrabasıdır; birinde kız kardeş, birinde teyze kızıdır. Kalça Surançiyev'in varyantında kahraman, evine dönerken sırayla babasının, dedesinin, kayınbabasının ve hanımlarının esir düştüğü haberini almakta ve gidip onları kurtarmaktadır. Diğer varyantlarda bu gibi epizotlar yoktur. Sadece Oruzbay Urmanbetov'un varyantında Coodarbeşim, Töştük'ü düşmanın elinden kurtarmaktadır.

Böylece Kalça Surançiyev'in varyantının diğer varyantlardan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu varyantta, destanın ilk şeklinin korunmadığı açıkça görünmektedir. Çünkü anlatıcı, destanı masallaştırarak anlatmıştır. Sadece bazı yerlerde diğer varyantlarda görülen şiirleri aklında kaldığı şekliyle veya aynen kullanmıştır. Örneğin, Kalça Surançiyev'in varyantında karşılaşılan

“... ”

Erdiğin bar, esiñ cok,   Erliğin var, aklın yok,
Eçteke menen işiñ cok.   Hiçbir şeyden haberin yok.

“... ”

mısraları Oruzbay Urmanbetov varyantında da bulunur:

“... ”

Erdiğin bar, esiñ cok,   Erliğin var, aklın yok,
Eç nerse menen işiñ cok,   Hiçbir şeyden haberin yok.

“... ”

Oruzbay Urmanbetov'un Varyantı

Oruzbay Urmanbetov, destanı 1963'te yazıp El Yazmalar Arşivine teslim eder. Saparbek Zakirov, Oruzbay Urmanbetov'un destanı, Taştak köyünden Namazbek ve Kara-Döbö köyünden Apsatar adlı kişilerden duyduğunu ve destanın ilk halinin Kalça Surançiyev'in varyantı gibi nesir ağırlıklı, nazım-nesir karışık şekilde olduğunu belirtmiştir (Coodarbeşim, Seyitbek 1971:8). Bu varyant, diğer varyantlardan, hatta Kırgız Türklerinin "kence epos" diye sınıflandırdıkları destanlardan bir hayli büyüktür. Bu varyantın özeti şu şekildedir:

Kebez-Too'da yaşamakta olan Er Töştük'ün yaşlandığı zaman Coodarbeşim adlı bir oğlu olur. On beş yaşına basan Coodarbeşim, babasıyla ava çıktığı sırada, babası ona Ak Arkar'ın hikâyesini anlatır ve gidip Ak Arkar'ı öldürmesini söyler. Evine gelen Coodarbeşim annesinden izin alır ve yolculuğa çıkar. Yolda önce karşılaştığı Celmoguz'u, sonra kırk haydudu öldürür ve

Turkish Studies

dedesinin yanına gelir. Dedesi Coodarbeşim'e arkadaşlık etmesi için bir yiğit verir ve onları yolcu eder. Yolda giderlerken atı Kalkara, Canaalı Dev'in onları beklediğini söyler. Canaalı Dev'i öldürerek zorla alı koyduğu Aksaamay adlı güzeli kurtarır ve onunla evlenir. Yanındaki Cezilik bahadırı ise onu korumak üzere bırakarak yolculuğuna devam eder. Sonra Ak Arkar'ı öldürür ve amacına ulaşır. Yolda annesi Kenceke'nin "Ak Bugu'yu öldürme" şeklindeki uyarısını dinlemeyerek Ak Bugu'yu öldürür ve bundan dolayı Ak Cökö adlı maralın kargısına uğrayarak yolunu kaybeder. Yollarını ararlarken Peri Hanının kızı Nurperi'yle karşılaşır ve Coodarbeşim ile Nurperi evlenirler. Sonra peri hanı Nurkan, toy düzenleyerek onları Coodarbeşim'in ata yurduna yolcu eder. Nurkan kızı ile damadına eşlik etmeleri için iki yiğit verir. Yolda giderlerken bu yiğitler niyetlerini bozarak hasta numarası yaparlar ve Coodarbeşim'e Gülgaaki adlı çiçeği arayıp bulmasını söylerler. Tekrar yolculuğa çıkan Coodarbeşim yolda babasının eski dostu Kuyun Maamıt'ın oğlu Kuyun Celden'e rastlar. İkisi dost olurlar ve beraber Gülgaaki çiçeğini bulmak için yola koyulurlar. Gülgaaki çiçeğinin yetiştiği yeri Karaçok adlı bir dev sahiplenmiştir ve kimseye şifalı çiçekten vermemektedir. Coodarbeşim yolunu kesen Karaçok'la mücadele edeceğim derken atı Kalkara sakatlanır. Zor da olsa, düşmanını yok eden Coodarbeşim, Kuyun Celden'e çiçeği vererek Nurperi'nin yanına yollar ve atıyla ilgilenmek üzere kendisi orada kalır. Atını bir türlü iyileştiremeyen Coodarbeşim, yola çıkmadan önce annesinin verdiği keseyi hatırlar. Keseyi açan Coodarbeşim, kesenin içinde bir tüyün olduğunu görür ve onu tutuşturur. O anda gök gürleyip fırtınayla birlikte gökten bir dev kuş iner. Bu kuş Alp Kara Kuş'tur. Durumu öğrenen Alp Kara Kuş, hem atı, hem Coodarbeşim'i yutar ve öncekinden daha sağlam olarak onları kusarak dışarı çıkarır. Kuşla vedalaşıp Coodarbeşim ile Kalkara, Nurperi'ye doğru yönelirler. Çok geçmeden Nurperi ile Celden'in yanlarına gelirler. Celden Coodarbeşim'e, Nurperi'nin iki yiğidini, kötü niyetlerden dolayı yemeklerine zehir katarak öldürdüğünü söyler.

Üçü tekrar yollarına devam ederler ve Aksaamay ile Cezilik bahadırın yanlarına gelirler. Sonra Celden, Er Töştük'ten haber alıp gelmek için yola çıkar ve ezeli düşmanı olan Temir Alp'ın Er Töştük'ü esir aldığı haberini getirir. Bunun üzerine Coodarbeşim yanına Cezilik bahadır ile Kuyun Celden'i alarak köyüne gelir ve babasını kurtarır.

Her şey yoluna girince köyde büyük bir toy düzenlenir ve Coodarbeşim ak keçeye oturtularak han olur. İki hanımını yanına aldırılan Coodarbeşim'in her iki eşinden de birer oğlu olur ve halkıyla birlikte mutlu bir hayat sürdürür.

Abdikerim Asan'ın Varyantı

Üçüncü varyant, Doğu Türkistan'daki Kırgız Türklerinden olan Abdikerim Asan'a aittir. Varyant, önce 1988'de Ürümçi'de yayımlanmıştır, fakat ne zaman derlendiğiyle ilgili bilgiye rastlanamamıştır.

Abdikerim Asan'ın varyantı manzum bir varyanttır. Burada da olay diğer varyantlarda olduğu gibi Ak Arkar'ın üzerinde kurulmuştur. Kebez-Too'da yaşamakta olan Töştük bir gece rüyasında ava çıkar ve Nurhan'a ait olan altın boynuzlu Ak Arkar'ı vurur. Sabah uyanınca yamaçta Ak Arkar'ın gezdiğini görür ve halkını toplayarak onu vurup getirmelerini, vuramayanların kafalarını kestireceğini söyler. Bu işe kimse cesaret edemez. Bunun üzerine Töştük sinirlenir. Olan biteni gören Coodarbeşim, babasının önüne çıkarak Ak Arkar'ı kendisinin vurup getireceğini söyler ve atlanıp yola çıkar. Coodarbeşim, tam Ak Arkar'ı vuracakken ayağı kayar ve ok yanlış yere saplanır. Ak Arkar ise hızla oradan uzaklaşır. Böylece Coodarbeşim, Ak Arkar'ı bulmak için yolculuğa çıkar. Kahraman, o sırada babasının yanından evine doğru gitmekte olan annesiyle yolda karşılaşır ve annesi ona öğütler verir. Sonra Coodarbeşim, dedesinin yanına gelir ve annesinin öğüdüne uyarak dedesinden Kalkara'yı alır. Yoluna devam eden Coodarbeşim, önce Boronbay'ı,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

sonra Mulcuke'ni öldürür ve Mulcuke'nin evlenmek istediği Akturna adlı kızla evlenir. Tekrar Ak Arkar'ın peşine düşer ve Arkar'ı vurur. O sırada birden bire Coodarbeşim uçmaya başlar ve perilerin padişahı olan Nurhan'ın yanına gelir. Nurhan, "Ak Arkar'ı kim vurursa ona kızımı vereceğim" demiştir, fakat Coodarbeşim, Nurperi'yle evlenmeden önce, Er Töştük'teki gibi, kayınbabasının imtihanlarından geçmek zorunda kalır. İmtihan sırasında sırasıyla Ak Döö ile Sarı Döö, Kök Döö, Kara Döö ve Şadı Döö'nü öldürür ve sonunda Nurperi'yle evlenir. Evine dönmek isteyen Coodarbeşim'in isteği üzere Nurhan yanlarına iki köle vererek onları yolcu eder. Önce Turna'nın yanına giderler ve onu alarak yollarına devam ederken kölelerin biri hasta numarası yapar ve Coodarbeşim, şifalı Kızıl Ayak'ın kızıl kumunu getirmek için atlanıp yola çıkar. Yolda Kenceke'nin kız kardeşi olan Celmoguz'la karşılaşır ve kumu alıp geri döner. Bu arada Nurperi ile Turna, köleleri öldürürler. Sonra Coodarbeşim'le karşılaşılır ve birlikte Kebez-Too'ya dönerler ve Er Töştük büyük bir toy düzenler. Coodarbeşim'in Nurperi'den Koyon Alp adlı bir oğlu olur.

Abdikerim Asan'ın varyantında, Ak Arkar'ı vuran kim olursa olsun Nurhan'ın kızıyla evlenecektir. Ak Arkar'ı rüyasında gören Er Töştük, Arkar'ı vurdurtarak kendisi Nurhan'a damat olmayı düşünmektedir. Ancak Nurhan'a damat olmak Töştük'e değil, Coodarbeşim'e nasip olmuştur. Varyantta Coodarbeşim, her ne kadar babası için Arkar'ı vurmaya gitse de sonuçta Nurperi'yle evlenen de odur. Oruzbay Urmanbetov'un varyantında Coodarbeşim, Ak Arkar'ı, karnında ezeli düşmanın canı saklı olduğundan takip etmekte ve öldürmeye çalışmaktadır. Bu anlatmada Nurperi'yle de tesadüfen karşılaşmaktadır.

Urmanbetov'un varyantında Nurperi'nin erkek kardeşi, Coodarbeşim'in yiğitliğini sınamak için çeşitli yırtıcı hayvanları yakalayıp getirmesini söyler. Asan'ın varyantında ise Nurhan Coodarbeşim'den sırayla devlerin kafalarını getirmesini istemektedir. Bu imtihan, Er Töştük Destanındaki Töştük için yapılan imtihanlara daha çok benzemektedir. Varyantta diğer varyantlardan; hatta Er Töştük Destanından farklı olarak Manas'ın ve Bakay'ın isimleri geçmektedir. Coodarbeşim, tüm mücadelelerini Manas'ın ve Bakay'ın ervahlarının yardımıyla kazanmaktadır. Son mücadelesinde ise Er Bakay, Coodarbeşim'e rüyasında ne yapması gerektiğini tek tek söyler ve duasını eder.

“...

Koldop Manas arbağı,	Kollayıp Manas'ın ervahı,
Men keldim mında atayın.	Ben geldim özellikle buraya.
Oomiyin, balam, turgunuñ,	Âmin, çocuğum, ayağa kalk,
Paydası tiysin batamın.	Verdiğim duanın faydası olsun.

...”

Böylece Coodarbeşim, düşmanını ortadan kaldırır. Varyantın diğer bir farklılığı ise, köleleri iyileştireceğim diyerek Coodarbeşim'in, Kızıl Ayak'ın kızıl kumunu getirmek için yolculuğa çıkmasıdır. Urmanbetov ile Surançiyev'in varyantlarında ise Coodarbeşim, Gülgaaki çiçeğini getirmek için yola çıkmaktadır. Abdikerim Asan'ın varyantında Coodarbeşim, evine döndüğünde hiçbir engelle karşılaşmaz. Diğer varyantlarda ise eve dönen Coodarbeşim'in babasının esir olduğunu öğrenip tekrar yola koyulmasına ve onu esaretten kurtarmasına tanık oluyoruz. Son olarak iki varyantta Coodarbeşim'in iki hanımından iki oğlunun olmasından söz edilirken Abdikerim Asan'ın varyantında sadece Nurperi'den Koyon Alp adlı oğlu olduğu ve sırası gelince onun hakkında da bir destan oluşacağını haberi verilmektedir.

Destanın sadece üç varyantı olsa dahi anlatmanın dördüncü varyantından söz eden bazı kaynaklar da bulunmaktadır. 1971'de yayımlanan Coodarbeşim, Seyitbek kitaplarının önsözünde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Saparbek Zakirov, destanın üç varyantı hakkında malumat vermektedir. Ona göre Kalça Surançiyev ile Oruzbay Urmanbetov'un varyantı dışında 1968 yılında Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından düzenlenen halk bilimi ürünlerini derleme gezisinde Sokuluk ilçesinde Coldoş Mayrıkov'dan destanın diğer bir varyantı daha derlenmiştir. (Coodarbeşim, Seyitbek 1971:3) Bu varyantın Kalça Surançiyev'in varyantı gibi nazım nesir karışık bir varyant olduğundan bahsedilmektedir. 2002 yılında yayımlanan El Adabiyatı serisinin 3. cildine önsöz yazan Keneş Kırbışev, Saparbek Zakirov'un bahsettiği bu varyantın El Yazmalar Arşivinde maalesef bulunamadığını söyler. (Coodarbeşim 1997:9)

Saparbek Zakirov'un belirttiğine göre "1971 yılında Coldoş Mayrıkov 71 yaşındadır. Coldoş Mayrıkov, bu destanı 13-14 yaşlarında Ak-Talaa ilçesinde Karımşak adlı ihtiyardan dinler ve Karımşak bu destanı uzun şiirlerle terennüm eder. Fakat Coldoş Mayrıkov, bazı yerleri hatırlayabildiği kadarıyla şiirle, diğer kısımları ise nesir şeklinde anlatır. Saparbek Zakirov, Coldoş Mayrıkov'un Coodarbeşim'i diğer destanlarda görülmeyen değişik bir ezgiyle söylediğini belirttikten sonra onun ayrıca, eskiden Er Töştük'ün de o ezgiyle terennüm edildiği bilgisini verdiğini bildirmektedir." Saparbek Zakirov'a göre Mayrıkov'un varyantındaki bazı nazım örnekleri şunlardır:

"...

Tüp-tübüñdö sürüp ayt, balam,	Soy sopunu tek tek söyle, çocuğum,
Tübüñdön kuup tabayın, balam.	Soy sopunu araştırarak bulayım, çocuğum
Tek-tegiñdi terip aytat, balam,	Sülaleni tek tek söyle, çocuğum,
Tegiñdi kuup tabayın, balam.	Sülaleni araştırarak bulayım, çocuğum,

...

Erdiğñ bar esiñ cok,	Erligin var aklın yok,
Eçteme menen işiñ cok,	Hiçbir şeyden haberin yok,
Alakanın şak koyup,	Avucunu şaklatıp,
Artın cerge tak koyup.	Şerçte yere oturdu.
Aytsam tilim albagan,	Dediklerimi dinlemeyen,
Añkoogo başım ne koştum.	Deliye neden katıldım.
Süylösöm tilim albagan,	Söylediklerime kulak asmayan,
Şümşökkö başım ne koştum.	Sümsüğe neden katıldım.

..."

Saparbek Zakirov, Coldoş Mayrıkov'un varyantını anlatırken bazı olayların üzerinde kısaca durmuştur. Onun anlatmasına göre; Coodarbeşim, "babamın gazabına uğramayayım" diye altın başlı Ak Arkar'ı bulmak için yolculuğa çıkar. Annesi Kenceke, oğlunun yolculuğa çıkmasını istemez, fakat Coodarbeşim'in ısrarlı olduğunu görünce öğüt vererek yolcu eder. Bu varyantta Coodarbeşim, Abdikerim Asan'ın varyantında olduğu gibi Kök Döo ile mücadele eder. Oysaki Kök Döo, Er Töştük Destanındaki bir karakterdir. Urmanbetov'un varyantında ise Er Töştük'ün yaşadığı maceralar anlatılırken Kök Döo ismi geçmektedir.

Sonuç olarak varyantlardaki benzerlikler ve farklılıklar şunlardır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Bütün varyantlarda Coodarbeşim, Er Töştük, Kenceke, Nurhan ve Nurperi isimleri geçmektedir. İki varyantta (Urmanbetov ile Asan'ın varyantında) olay, Kebez-Too adlı yerde başlamakta ve bitmektedir. Her üçünde kahraman, Ak Arkar'ı bulmak için yolculuğa çıkmakta, anne yolculuk öncesi kahramana öğüt vermekte ve kahraman önce dedesinin yanına gelmektedir. Fakat Urmanbetov'un varyantında dedenin adı Agay Han iken diğer iki varyantta Oruskan'dır. Urmanbetov'un varyantında Kalkara'nın nereden geldiği bilinmezken, iki varyantta Coodarbeşim, Kalkara'yı, Kenceke'nin dediklerine uyararak, dedesinden alır. Urmanbetov ile Surançiyev'in varyantlarında dedesinin köyünden çıktıktan sonra kahraman Canaalı ile kapışır. Asan'ın varyantında ise Mulcuke ile mücadele eder. Coodarbeşim'in ilk evliliği Canaalı'nın ya da Mulcuke'nin zorla evlenmek istediği kızla veya hanımı ile gerçekleşmektedir. Üç varyantta da kahramanın ilk hanımının isimleri farklıdır. Üç varyantta da Coodarbeşim, Ak Arkar'ı öldürdükten sonra Nurperi'yle evlenmektedir. Asan'ın varyantında Coodarbeşim, Nurperi'yle evlenmeden önce, Urmanbetov'un varyantında ise evlendikten sonra imtihandan geçmektedir. Surançiyev'in varyantında imtihan epizodu yer almamıştır. Surançiyev ile Asan'ın varyantında Coodarbeşim, Nurperi ile evlendikten sonra, Kalkara'yı bağladığı yerde unuttur ve Nurperi'nin hatırlatması üzerine Kalkara'yı ölümden kurtarır. Urmanbetov'da böyle bir bölüm yoktur. Her üçünde de Nurhan, Coodarbeşim ile Nurperi'nin yanına yardım etmeleri için iki köle vermektedir. Ancak Asan'ın varyantında kölelerin isimleri verilmemiştir. Diğer ikisinde kölelerin isimleri Asmayıl ve Osmoyul veya Ismayıl'dır. Üçünde de yolda köleler yalandan hasta olurlar ve Coodarbeşim'in derman bulmak üzere yola çıkmasına neden olurlar. Sadece Asan'ın varyantında kahraman, şifa için kızıl kumu ararken, Urmanbetov ile Surançiyev'in varyantlarında Gülgaaki çiçeğini aramaktadır.

Sonuç epizodunda, Urmanbetov'un varyantında kahraman, evine döndüğü sırada düşmana esir düşen Töştük'ü kurtarıırken, Surançiyev'in varyantında babasını, dedesini, kayınbabasını ve son olarak hanımlarını düşmanın elinden kurtarmaktadır. Asan'ın varyantında bu epizot yoktur. Surançiyev'in varyantında kahramanın iki hanımından iki oğlu olmakta, fakat isimleri verilmemektedir. Urmanbetov'da iki hanımından Cortuulçu ve Colooçu adlı oğulları olurken Asan'ın varyantında sadece Nurperi'den Koyon Alp adlı oğlu olduğundan söz edilmektedir.

Kahramanın karşılaştığı engellere gelecek olursak; Urmanbetov'un varyantında kahraman, Celmoguz, Kırk Haydut, Canaalı Dev, Karaçok ve Temir Alp gibi karakterlerle mücadele etmektedir. Surançiyev'in varyantında Canaalı, Borombay, Miradil ve isimleri verilmeyen iki karakterle savaşır. Asan'ın varyantında Borombay, Mulcuke, Ak Döö, Sarı Döö, Kök Döö, Kara Döö ve Şadı Döö olarak bu kahramanların isimleri sıralanmaktadır. Coodarbeşim, Urmanbetov'un varyantında Celmoguz'la evlenmeden önce karşılaşır ve onu öldürür. Diğer iki varyantta Gülgaaki çiçeğini veya kızıl kumu bulmaya giderken karşılaşır ve Celmoguz, iki varyantta da Kenceke'nin akrabası olduğundan dolayı Coodarbeşim'i öldürmez. Urmanbetov ile Asan'ın varyantlarında Coodarbeşim genel olarak devlerle mücadele etmektedir. Surançiyev'in varyantında ise Coodarbeşim sıradan bahadırlarla savaşmaktadır. Daha doğrusu anlatıcı, Coodarbeşim'in savaştığı tiplerin üzerinde ayrıntılı durmamıştır. Bu da bu varyantın daha yakın bir zamana ait olduğunu ve reel unsurlar bakımından daha zengin olduğunu gösterir.

Üç varyantın da konusu kahramanlıktır. Meydana gelen olaylarda daha çok olağanüstülük mevcuttur. Üçünde de Coodarbeşim tek çocuktur; ancak genellikle destanlarda görülen kahramanın olağanüstü doğumu, sadece Oruzbay Urmanbetov'un anlatmasında bulunmaktadır. Kahraman, hem insan dışı varlıklarla hem sıradan insanlarla mücadele etmektedir ve olağanüstü ata, arkadaşına, eşyalara sahiptir. Baba Er Töştük, yeraltı dünyasına kadar inerken, Coodarbeşim, yeraltı dünyasına inmez, ama periler dünyasına, sıradan insanın gidemediği yerlere gider. Bu, destanda birden fazla birbirinden farklı dünyalar, farklı kahramanlar vardır anlamına gelir.

Turkish Studies

Varyantlardan Abdikerim Asan ile Oruzbay Urmanbetov'un anlatmaları manzum, Kalça Surançiyev'ininki ise bazı kalıplaşmış destan dizeleri dışında nesir şeklindedir. Destanın manzum anlatmalarında mısralar bulunmasına karşılık mısra ölçüleri standart değildir. Destanda 6'lı (3+3), 7'li (4+3), 8'li (4+4), 9'lu (5+4) ve 10'lu (5+5) hece ölçülerini görmek mümkündür. Fakat destanın esas ölçüsünün 7'li (4+3 veya 3+4) ve 8'li (4+4 veya 5+3) hece ölçüleri olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Makalede, Coodarbeşim Destanının varyantları üzerinde durulmuş ve destan üzerinde bugüne kadarki yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Destanın mevcut varyantlarının özetleri verilmiş, daha sonra varyantlar karşılaştırılarak benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiştir. Böylelikle bugüne kadar pek üzerinde durulmayan Coodarbeşim destanı ve destanın varyantları hakkında bilgi verilerek eser tanıtılmıştır. Bu tür köşede kalmış destanlara ilgi duyan araştırmacılar için az da olsa bir kapı aralanmaya çalışılmıştır. Ümit edilir ki, üzerinde yeterince durulmamış bu tür millî değerler gelecekte Türk Dünyası kültür hazinesine kazandırılınsın.

KAYNAKÇA

- ALİMOVA Cıldız (2006). **Coodarbeşim Destanı (Dil ve Üslup İncelemesi)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Coodarbeşim** (1997). El Adabiyatı Serisi, Cilt 3, Bişkek: Şam Basması.
- Coodarbeşim, Seyitbek** (1971). Frunze: Kırgızstan Basması.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi** (2002). Cilt 3, Bişkek: Kırgızpoligrafkombinat Basması.
- Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki** (1973). Frunze: İlim Basması.
- SALİYEV Meder (2009). **Coodarbeşim Destanı (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin)** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- SAWYER Caroline G. (1995). "Er Töştük'te Toplum ve Kozmos", **Manas Destanı Üzerinde İncelemeler** (Yay. Haz. Fikret Türkmen), Ankara: TDK Yayınları.
- SUBANBEKOV Cürsün (1963). **Kırgız Elininin Baatırdık Kence Epostoru**, Frunze: Mektep Basması.